

Zakonske regulative u razdoblju 1880 - 1918. godine koje su se odnosile i na čuvanje i obnovu povijesnih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji

Ljiljana Nikolajević

konzervator u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu

Izlaganje sa znanstvenog skupa — 72.025(497.1 Hrvatska »1880/1918«

Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine, kontinentalna Hrvatska sa Slavonijom prestaje biti u administrativnom sklopu Austrije, a dobiva od Ugarske autonomiju u unutrašnjim poslovima, prosvjeti, vjerskim pitanjima, sudstvu, a ostali su poslovi zajednički.

Hrvatska sa Slavonijom tada je podijeljena na 8. županija od kojih su 3 Slavonske: Virovitička, Požeška i Srijemska i 5. Hrvatskih: Zagrebačka, Varaždinska, Modruško-riječka, Riječka i Ličko-krbavska.

U to vrijeme Hrvatska i Slavonija nemaju više od upravnih vlasti službeno imenovanog konzervatora kao što je to bio Ivan Kukuljević Sakcinski imenovan u Centralnu komisiju za istraživanje i održavanje građevnih spomenika u Beču od 1855. do 1868. godine, ali zakonske regulative i dalje postoje i primjenjuju se. Godine 1869. ustanovljena je Zemaljska vlada unutar koje su djelovali odjeli i odsjeci za određenu vrstu poslova.

Odjel za unutrašnje poslove imao je Odsjek za građevinarstvo, komunikacije i javne gradnje, koji se 1896. g. reorganizira i djeluje pod nazivom Odsjek za građevne poslove, da bi se 1902. g. ponovno reorganizirao i vršio poslove pod naslovom Odsjek za kulturno-tehničke poslove.

Odsjek je odobravao, izrađivao i prerađivao građevinske *operate* koji su se odnosili i na popravke povijesnih građevina, naročito kada se radilo o većim popravcima koji su prelazili svotu od 3.000 for.

Tako je kr. vladin Odsjek za građevinarstvo u Zagrebu izradio *operate* za:

- gradnju RKT crkve u Ravnoj Gori, 1902. godine,
- novi glavni žrtvenik za RKT župnu crkvu u Novigradu, 1906. godine,
- za restauraciju kapele na Sokolcu u Brinju, 1916. godine,
- nacrt župne crkve u Hrastovici,

Nakon Hrvatsko-Ugarske nagodbe 1860. godine, kontinentalna Hrvatska sa Slavonijom prestaje biti u administrativnom sklopu Austrije, a dobiva od Ugarske autonomiju u unutrašnjim poslovima, prosvjeti i vjerskim pitanjima, sudstvu. Tako nema ni više od upravnih vlasti službeno imenovanje konzervatora, kao što je to bio Ivan Kukuljević Sakcinski. Godine 1869. ustanovljena je Zemaljska vlada unutar koje je djelovao Odjel za unutrašnje poslove, a pri njemu Odsjek za građevinarstvo. Godine 1896. Odsjek izdaje brošuru pod nazivom zemaljske visoke građevine u kralj. Hrvatskoj i Slavoniji izvedene u razdoblju od god. 1874. do konca 1895. A i Odjel za bogoštovlje i nastavu imao je u djelokrugu svog djelovanja, između ostalog, i poslove vezane uz zaštitu spomenika. Popravci crkava, proširenja groblja, kao i unutrašnje uređenje crkava i škola potpadalo je pod djelatnost samih upravnih oblasti.

- skicu nove župne crkve u Letincu, 1903. godine,
- nacrt za pregradnju tornja i adaptaciju RKT župne crkve u Ledenicama, 1909. godine,
- novogradnju RKT kapele u Erdovcu, 1909. godine,
- rekonstrukciju RKT župne crkve u Novom, 1904. godine,
- nacrt župnog doma u Zlataru, 1907. godine,
- nacrt za povećanje RKT župne crkve u Zemu, 1906. godine,
- *operat* za novu RKT župnu crkvu Sv. Ilija Obrež, 1912. godine.

Odsjek je odobrio *operate* za popravak kapele Sv. Tri kralja u Orlima, popravak župne crkve i dvora u Bedenici, župne crkve i dvora u Zaboku, Rječici Kalničkoj, Gornjoj Rijeci, Zajezdi, Gornjoj Stubici, Loboru, Hrašćini, Jamnici, Rozgi, Velikom Trgovišću.

Građevni odsjek je 1896. godine izdao brošuru pod nazivom *Zemaljske visoke građevine u Kralj. Hrvatskoj i Slavoniji izvedene u razdoblju od godine 1874. do konca 1895.*, ukupno 253 objekta, koji su izvedeni pod upravom Kralj. vladinog odjela za bogoštovlje i nastavu. U rubrikama brošure navedena je županija u kojoj se objekat nalazi, kotarsko mjesto, s naznakom radi li se o novogradnji, adaptaciji, dogradnji, renoviranju ili popravku. Navedeni su i podaci o tome tko se objektima koristi, te iznosi koji su na radove utrošeni. Posebno je zabilježeno da se u bivšem području Krajinne župne i parohijalne crkve i dvorovi finansiraju većim *djelom potporom iz zemaljskig sredstava, zatim potporom krajiške uzgojne, obrazovne i imovne krajiške zaklade.*

Odsjek za građevinarstvo izrađivao je i *građevne redove*. Tako je godine 1900. izrađen *građevni red* za gradove Osijek, Varaždin i Zemun u Kr. Hrvatskoj i Slavoniji (tiskana brošura).

Popravci župnih crkava i župnih dvorova s pripadajućim im gospodarskim objektima potpadalo je pod djelatnost upravnih oblasti i njihovih organa, te uređenje i proširenje RKT i GKT groblja i unutrašnje uređenje crkava i škola¹.

Građevni ured kr. kotarske oblasti bio je dužan da napravi građevnu osnovu, a nalog je davala kr. županijska oblast. Nakon što je sastavljen građevinski nacrt, mjere i proračun, te tehnički građevinski operat, građevinski ured kr. kotarske oblasti predlaže ga kr. županijskoj oblasti.

Sastavljanje građevnog operata bilo je određeno naredbom Kr. zemaljske vlade, Odjel za unutarnje poslove, a nalaz se sabrani u tehničkim propisima.

Građevne operat u župama privatnoga patronata dužne su u smislu naredbe Kr. zem. vlade, Odjel za bogoštovlje i nastavu od 15. svibnja 1894. godine po ovlaštenom stručnjaku sastavljati i dati i oblasti predlagati same stranke.

Građevne osnove (troškovnike) za crkvene zgrade u župama komorskog patronata ispituje i obrađuje Kr. vladin građevni odsjek, a potom ih Kr. zem. vlada dostavlja Kr. financijskom ravnateljstvu u Zagreb... Ako u građevnom kotaru nema ovlaštenog civilnog tehnika ili graditelja, povjerava se sastav takvih operata kojemu oblasnom tehničkom organu.²

Odjel za bogoštovlje i nastavu koji je bio također jedan od odjela Zemaljske vlade, imao je u djelokrugu svojega djelovanja, između ostalog, i poslove koji su bili vezani uz zakonom poznatih crkava... priređivanje zakonskih osnova koje su se odnosile na bogoštovlje i nastavu: okružnice, naredbe, odredbe, propise. Odjelu su se dostavljale molbe za pripomoć u svrhu čuvanja starih gradina, iskazi o građevnom stanju župnih crkava i dvorova, grkoistočnih parohijalnih crkava i domova, zahtjevi za gradnju škola i crkava, pregradnju i popravak, nabavu crkvenog inventara, molbe za restauraciju crkava, popravak izraelitskih hramova, uređenje groblja, osiguranje župnih crkava i dvorova i dr.³

Odjel za b. i n. koordinira između vještaka i strukovnjaka u procjeni stanja vlastelinskih i patronatskih crkava, prima i izvještaje o izvedenim popravcima na župnim crkvama, dvorovima. Godine 1892. izvještava se Odjel za b. i n. da su dovršene radnje na objektima u Gracu, župnoj crkvi i župnom dvoru, u Ivancu, Kunovcu kod Koprivnice, u Miholjcu, Pokupskom, Maloj Gorici, Šumcu, Lupoglavu, u Bregima.

Odjelu se dostavlja ugovor o povišenju crkvenog tornja u Praputniku kod Ogulina, 1892. godnine, izvještaj o popravku crkve u Jezeranima 1886. godine. Iste godine Kr. županijska oblast Vukovara traži odobrenje za popravak crkve u Komletincima, traži se odobrenje za nabavu novog baldahina i popravak crkve u Kapeli kod Bjelovara, 1903. godine, Križevci traže dozvolu za

gradnju pravoslavne kapele 1893. godine. Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu predlaže molbu predstojnika franjevačkog samostana u Virovitici za popravak kule na tornju. Godine 1894. traže se odobrenja za popravak i obnovu župne crkve u Kalniku, Brodu na Savi, za gradnju parohijalnog doma, popravak kapele Sv. Stjepana prvomučenika u Brinju, popravak grkoistočne parohijalne crkve u Medaku, popravak RKT crkve u Staroj Gradiški, popravak kapele Sv. Križa u Grapku, župa Lešće, popravak crkve i doma grkoist. u Debelom Brdu (Gospić).

Raspisuje naredbe o konkurencionim raspravama za gradnju i popravak bogoštovnih i nastavnih zgrada. Kritički se odnosi na postupak upravnih oblasti u bivšem krajiškom području koje nije imalo normiranu naredbu za postupak oblasti na gradnju i popravak župnih crkava i dvorova, a bivši provincijal je imao normiran postupak još naredbom od c. kr. hrvatsko-slavonskog namjesništva od 3. III. 1855. godine, broj 3965.

Odjel za b. i n. odlučuje i o sredstvima koje će se dodijeliti za popravke crkava i gradnju novih, nabavu inventara i zvona, te dostavlja popis kr. zemaljskoj blagajni.

Tako 1893. godine predlaže njegova preuzvišenost srpski patrijarh i mitropolita Karlovački da u smislu razdiobe godišnje dotacije od 22.000 forinti, osigurane zemaljskim proračunom za 1893. godinu u bogoštovne svrhe grkoistočne crkve u kr. Hrvatskoj i Slavoniji, nalazi ostatak od 9.900 for. da se podijeli na slijedeće crkvene općine:

*Pakrac — za restauraciju episkopske crkve,
Budimci — za popravak crkve i ikonostasa,
Ilok — za popravak crkve i ikonostasa,
Subotičte — za popravak crkve i ikonostasa.*

Za popravak crkve u Erdutu, Svilošu, Mikluševiću, Pašijanu, Miholjcu, Koprivnici, Srpskoj Kapeli, Daruvaru, Vojakovcu, Bršljanici, Klokočevcu, u Križevcima za izgradnju kapele, Mekinjaru, Vodoteču, Jamini, Staroj Pazovi, Bogičevcima, Čagliču, Trebinji, Mazinu.

Godine 1898. Odjel za b. i n. dostavlja kr. zemaljskoj blagajni u Zagrebu popis građevina kojima su dodijeljena sredstva za tekuću godinu:

— Križevci, za gradnju parohijalne crkve,
— Kusonje, popravak parohijalnog doma,
— Vizić, za nabavu crkvenog zvona,
— Moravice, gradnja parohijalne crkve,
— Raić, popravak par. crkve i doma,
— Brod na Savi, gradnja paroh. doma,
— Bunić, popravak paroh. doma,
— Veliki Građevac, popravak paroh. doma,
— Čaglič, popravak crkve,
— Utinja, popravak crkve,
— Farkašić, popravak crkve,
— Lovska, popravak crkve.

Jednu od naredbi Odjela za bogoštovlje i nastavu kojom se pozivaju sve županijske oblasti i gradska poglavarstva radi sačuvanja starih građevina citiram u cjelosti (naredba od 31. I. 1895. br. 1615): *Pošto*

¹ Dr. Milan Horvat, *Propisi o crkvenoj građevnoj dužnosti u krajevima Hrvatskoj i Slavoniji*, 1908, Tisak kr. zem. tiskare.

² Ibidem.

³ Ibidem.

se je više slučajeva zbililo, da su se bez pitanja u javne svrhe pregrađivali i rušili danas u vlasnosti občina stojeći slavni gradovi (casteli) kojima obiluju osobito oni dijelovi Hrvatske kuda se je nekoć protezala vlast kneževina Zrinskih i Frankopana, a tim su propali i neki građevinski spomenici od historijske važnosti, to nalaži kr. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, kojoj je po njenoj prosvjetnoj zadaći i bdi nad čuvanjem svih spomenika arheološke vrijednosti, upozorava sve kr. županijske oblasti i na gradska poglavarstva, da uvijek kada se radi o rušenju ili pregrađivanju starinskih građevina, o tome najprije izvijesti kr. zem. vladu odjel za bogoštovlje i nastavu, te za to ishodi naročitu dozvolu.

grof Khuen Hedervary

Osnivanjem Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji 21. 7. 1910. godine, Zemaljska vlada je dobila savjetodavni organ koji je imao predsjednika. Prvi je bio Tadija Smičiklas. Povjerenstvo je imalo devet članova.

Zakonske regulative ostale su manje-više iste i dalje na snazi. Nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije ne dolazi do bitnih promjena u Odjelu za građevinarstvo niti u Odjelu za bogoštovlje i nastavu.

Izvori: Državni arhiv u Zagrebu, spisi Zem. vlade.

Thus, potentials were created to act by both opposing the 19th century spirit (modernism, functionalism) and utilizing its spiritual experience in the 20th century. The crisis of functionalism has instigated interest in inherited values in the space, turning back to the street, ambience, individualized setting, which was actually a search for 19th century incentives. Urban architecture brought some signs of the human, historical, individualized, i.e. the recognizable. The philosophy of postmodernism was based on the entity of the postindustrial era, using new interpretation of historical forms. New dimensions of communication opened the possibilities of metaphorical speech, expressed in an entirely new way in architecture.

Zlatko Posavac

THEORETICAL-HISTORIOGRAPHICAL PROBLEMS
OF THE CROATIAN VISUAL ARTS AT THE TURNING
BETWEEN THE 19th AND 20th CENTURY

In view of some recent studies, Babić's statement that »... the 1890—1914 period... has no common characteristics in the field of visual arts...« appears to require a correction, first of all concerning the time period between 1890 and 1910. At the same time, pluralism of Croatian Modernism should be identified, thus also of visual art modernism, as well as a constitutive principle of the epoch manifesting a complex historical unity, a specific historical structure of the moment and relations of various »isms«, traditionally called Modernism. Constituting a separate entity, the Croatian visual arts from the turning of the centuries cannot be simply included either in the 19th or the 20th century alone. All this would indicate that the turning period of the centuries does not divide the 19th and the 20th century but links them together, showing them to make, likewise Europe, a uniform macro-epoch. Therefore, they should be historically considered as a unity, due to their epochal co-existence.

Sena Sekulić-Gvozdanović

THE NEW IN THE OLD

Only recently, a search for proper solutions of the problem imposed by erecting new buildings in an old, historical setting has been initiated. Although it had always been an acute problem, nowadays it has become particularly pronounced.

There is actually a conflict between two demands, the need of preserving architectural legacy and the developmental requirements of new architecture. During several post-war decades, the architectural legacy was quite carelessly treated, but the priority then given to trade and transport can by means be attributed to architects alone.

For preservation of historical urban nuclei, mere quality and careful interpolation will not be sufficient, and facsimiles are not the only alternative; proper relationship between the new and the old appears to be of utmost importance, while between complete adaptation and ruthless contrast there is new construction as a contribution our times.

Ljiljana Nikolajević

LEGAL PROVISIONS IN THE 1880—1918 PERIOD,
REFERRING TO PRESERVATION AND
RECONSTRUCTION OF HISTORICAL MONUMENTS
IN CROATIA AND SLAVONIA

After the Croatian-Hungarian Agreement in 1860, the inland Croatia with Slavonia ceased to be under the jurisdiction of the Austrian administration, and obtained autonomy from Hungary in its internal affairs, educational system, questions related to religion, and judicature. Thus, there was no officially appointed inspector of ancient monuments anymore, such as Ivan Kukuljević Sakcinski. In 1969, the Country Government was established including a Department of Internal Affairs with a Division of Construction. In 1869, the Division published a booklet entitled *High Buildings in the Kingdom of Croatia and Slavonia, Erected from 1874 until the End of 1895*. Within the scope of its activities, the Division of Religion and Education was also engaged in the protection of historical monuments. Repair of churches, extension of graveyards, and interior decoration of schools and churches were subject to the authorities themselves.

Olga Maruševski

MODERN FORMS IN THE RESTORATION OF SACRAL
BUILDINGS

(Problem of the Style of the Greco-Catholic Cathedral of the Holy Trinity and the Holy Cross Church in Križevci)

The Cathedral was re-built in the 1895—1897 period, according to H. Bollé's project, in the neo-Gothic style, referring to the 14th century when an Augustinian monastery had existed in the area, changed into a Baroque Franciscan one since the 17th century. The Holy Cross Church from the 13th—14th century, with a preserved Gothic sanctuary and a nave baroquized in the 18th century, was restored in 1912—1913 as the first building according to the recommendations of the Board for Protection of Art and Historical Monuments, founded in 1910. A proposal given by D. Sunko to re-gothicize the church according to the traces on the building and descriptions from the records was declined. A project by S. Podhorski, preserving the then present state but erecting the ruinous tower and the previously demolished vestry in the Jugendstyle forms was adopted. Due to the concurrence of events, opposing approaches to restoration came into collision, i.e. stylistic uniformity in the spirit of historicism, and preservation instead of restoration, initiating the period of Modernism with its initial outlines for the protection of monuments given in A. Riegl's paper entitled »Der moderne Denkmalkultus sein Wesen seine Entstehung«. Today, the style of the Cathedral as an expression of the modern taste may be re-evaluated, extending the sense of Riegl's »artistic cravings« to historicism.

Viktor Ambruš

VISUAL ARTS IN OSIJEK 1900—1940
(TOWN PLANNING AND ARCHITECTURE)

In the second half of the 19th century, Lower Town and Upper Town acquired certain urban character, since